

sehen, da man voraussetzte, dass es sich um den ersten diluvialen anthropologischen Fund im damaligen Ungarn handelt. Infolgedessen wurde im Jahre 1876 der Geolog Lóczy mit der Revision der Liskover Höhle betraut. Er fand die Überreste von 48 menschlichen Individuen mit Anzeichen von Anthropofagie, bestritt jedoch das pleistocäne Alter der Calva, welche Majláth fand und schrieb sie — nicht genug überzeugend — der neolithischen Zeit zu, welcher er auch die anderen Skelettfunde zusprach. Von diesen ist besonders bemerkenswert der Fund einer, von einem Silexpfahl durchdrungenen Mandibula und einer Calva mit einer verheilten Hiebnarbe. Als Hauptbesiedlungszeitalter dieser Höhle betrachtet er Neolith, das Übrige schreibt er dem Bronz und den jüngeren Kulturen zu.

Der Autor überprüft auf Grund der publizierten Beschreibungen der Funde kulturell Lóczy's Schlussfolgerungen und konfrontiert sie mit den Funden späterer Forscher, welche im Museum von Ružomberok untergebracht sind. Mit Ausnahme der problematischen pleistocänen Besiedlung ist er mit der Annahme einer neolithischen Besiedlung einverstanden, jedoch ohne kulturelle Eingliederung, da er Tom's Zuweisung zur bukovohorischen Kultur für wenig beweiskräftig hält. Für die Einreihung in das Eneolith der Kannelierten Kultur ist nicht genug keramisches Material vorhanden. Bewiesen ist die kulturelle Zugehörigkeit zur Lužicer und Púchover Kultur, welche der Autor auf Grund der Analogie aus Sasová in Polen den grössten Teil des pleistocänen anthropologischen Materials zuspricht.

Da die Revisionsforschung Lóczy's vom heutigen Gesichtspunkte aus methodisch nicht auf der Höhe war, betrachtet der Autor Lóczy's Widerlegung von Majláth's anthropologischem Befund der primitiven Form von Homo sapiens fos. als unzureichend und verlangt die Durchführung einer neuen Revision der Liskover Höhle. Wie es scheint, könnte es sich hier doch um den ersten pleistocänen anthropologischen Fund in der Slowakei handeln.

Aus dem slowakischen V. Dlabáčová

JÁN VEREŠÍK

VÝVOJ PŔDORYSU NITRY

Vývoj pŔdorysu Nitry můžeme rozdeliť na viaceré obdobia, charakterizované významnými udalosťami v dejinách mesta a hospodársko-spoločenskými zriadeniami, ktoré sa tu vymenili a ktoré popri zemepisných podmienkach mali najväčší vplyv na osídlenie mesta a jeho vývin. Vývinové fázy pŔdorysu Nitry sú tieto:

- a) Osídlenie Nitry do vzniku mesta v polovici XIII. storočia.
- b) Vývin pŔdorysu Nitry od vzniku mesta do konca feudalizmu.
- c) Vývin pŔdorysu Nitry v období kapitalizmu do r. 1945.
- d) Obdobie výstavby socializmu po r. 1945.

a) Osídlenie Nitry do vzniku mesta v polovici XIII. storočia

Nitra a jej najbližšie okolie tvorilo už v prehistorickej dobe husto osídlené územie Slovenska, ktoré nesie stopy rozličných kultúr, od neolitu až po dobu slovanskú.

Janšák predpokladá, že na území dnešnej Nitry boli tri prehistoricke sídlišká, a to opevnené sídlisko na Zobore, sídlisko na hradnom vrchu a sídlisko na vršku v oblasti ulíc Piaristickej, Párovskej a Červenej armády. Tieto sídlišká tvorili

ohnivká súvislej reťaze horských opevnených hradísk a nížinných sídlisk pozdĺž toku rieky Nitry od Drážoviec smerom na juh až po Nové Zámky.

Stopy po zoborskom hradisku možno pozorovať dodnes. Rozprestieralo sa na východnom svahu Zobora v podobe valu, ktorý oblúkom do vnútra stlačeným pri okraji temena vrchu viedol až po skalnatý hrebeň, na ktorom je umiestnený trigonometrický bod. V oblúku vypätom po severnom svahu, kde bol prístup na temeno hory najľahší, je viac ako 10 m vysoký násyp, ktorý ešte dnes dobre vidieť. Na šiji smerom k severozápadu pod hradiskom boli ešte dve podhradia, ktoré prijali do ochrany značný počet obyvateľstva a dobytka.

Sídlisko na hradnom vrchu zahľadili neskoršie stavby. Hoci niet po ňom stôp, je isté, že vyvýšený hradný kopec, oddelený od ostatného okolia v podobe prirodzeného a umelého ostrova, obtekaný meandrom rieky Nitry a Nitričky, ako ho zobrazujú neskoršie rytiny, poskytoval optimum výhod pre primitívneho človeka, vyhľadávajúceho pre sídlenie vyvýšené miesto s možnosťou účinnej obrany. Hradný vrch poskytoval výborný rozhľad a neskôr tu vznikol hrad ako strážca prechodu do nitrianskej doliny.

Tretie prehistorické sídlisko na území dnešnej Nitry mohlo byť podľa Jansáka na kopci, kde je budova I. jedenástročnej školy, bývalého kláštora piaristov.

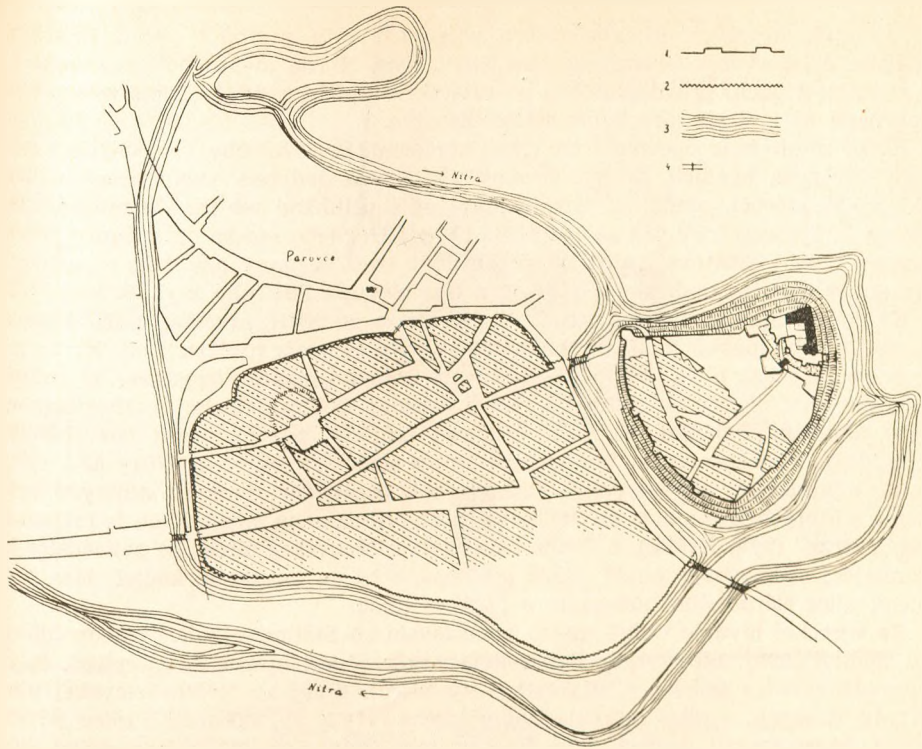
Pokiaľ ide o najstaršie historické zprávy, týkajú sa hradu. Existenciu Nitrianskeho hradu máme dokázanú už v tridsiatych rokoch IX. storočia nášho letopočtu, keď Nitra bola strediskom Pribinovho kniežatstva a keď tu bol postavený prvý kresťanský kostolík na Slovensku. So vznikom hradu súvisel vznik podhradia, rozvíjajúceho sa na takmer zarovnanom, pre osídlenie upravenom priestranstve na úpätí hradného kopca. Podhradie nadobudlo funkciu obchodnú, pretože sa v ňom usadzovali cudzí kupci, najmä nemeckí kolonisti z Bavorska, ale aj Arabi a Taliani. Z obsahu listiny, v ktorej Gejza II. dáva tretinu z tržných dôchodkov podhradia nitrianskemu kostolu, vyplýva, že v Nitre bol trh už uprostred XII. storočia.

V prvom vývinovom období Nitry vzniklo i prvé predmestie Nitry, Párovce, kde sa usadili židovskí obchodníci. O tom, že Párovce sú najstarším predmestím Nitry, svedčí neskororománsky kostol sv. Štefana, ležiaci na ich území, ktorý podľa Zavarského vznikol v XI. až v druhej polovici XII. storočia.

Nitra sa teda už v počiatočoch svojho feudalistického vývoja stala významným obchodným centrom a križovatkou diaľkových obchodných ciest. V nej sa zbiehali cesty od Bratislavy, Hlohovca, Nových Zámkov, nitrianskej doliny, od Žitavy i Hrona. Jednako však podhradie si pravdepodobne uchovávalo taký charakter ako bratislavské „burgum“ a mestské práva dostalo až v polovici XIII. storočia po tatárskom vpáde.

b) Vývin pôdorysu Nitry od vzniku mesta do konca feudalizmu

Roku 1248 Béla IV. za záchranu života v boji proti Tatárom pririekol Nitre privilégiá Stoličného Belehradu, takže sa stala mestom. Privilégiá obsiahnuté v donačnej listine oprávňovali Nitru slobodne voliť richtára a radu, konať týždenný trh, oslobodili ju od platenia mýt a upravovali jej vojenskú povinnosť. Z obsahu donačnej listiny si môžeme utvoriť obraz o sídelnom stave Nitry v polovici XIII. storočia. Okrem hradu a podhradia jestvovali už predtým vzniknuté Párovce, ktoré sa v listine spomínajú ako „Castra Judeorum“, a zo zmienky o kostole sv. Michala môžeme predpokladať v tej dobe vznik Jesenského ulice.

Mapka 1. Opevnená Nitra v XVII. storočí (podľa Mencla).

1. opevnenie Horného mesta, 2. palisády, 3. rieka, 4. brány.

Карта 1. Укрепленная Нитра в XVI веке (по Менцеле).

1. Укрепление Верхнего города, 2. палисады, 3. река, 4. ворота.

Karte 1. Die Befestigung Nitras im XVII. Jhdt. (Nach Mencl).

1. die Befestigung der oberen Stadt, 2. die Palissaden, 3. der Fluss, 4. die Tore.

Z okolitých osád listina menuje Chrenovú, Horné Krškany, Kynek a Nitrianske Hrnčiarovce. Priaznivý vplyv výsad na rozvoj hospodárskych pomerov Nitry sa javil vo vzniku ďalších predmestských ulíc, a to Podzámskej, Ďurčianskej a Kapitulskej. O silne sa rozvíjajúcej Nitre na konci XIII. a na začiatku XIV. storočia svedčí aj príchod františkánov a na značnú ľudnosť mesta môžeme usudzovať zo záznamov pápežských desiatkov z r. 1332—1337, v ktorých sa spomínajú v Nitre štyri fary. V tridsiatych rokoch XIV. storočia jestvovala už i dnešná Stalinova ulica, keďže pápežské desiatky sa zmiňujú o kostole sv. Jakuba, ktorý stál na terajšom Leninovom námestí.

Od polovice XIV. storočia až do vpádu Turkov niet záznamov, z ktorých by bolo možné rekonštruovať vývoj pôdorysu Nitry. Isté je však, že Nitra bola časťami vojnami a požiarimi veľmi ničená a aj hospodársky poklesla. K tomu nemalo prispela okolnosť, že medzičasom stratila svoje politické postavenie a privilégiá v prospech biskupov, ktorým kráľ Nitru daroval a ktorí sa až do utvorenia magistrátu mesta r. 1848 len málo starali o jej hospodárske povznesenie.

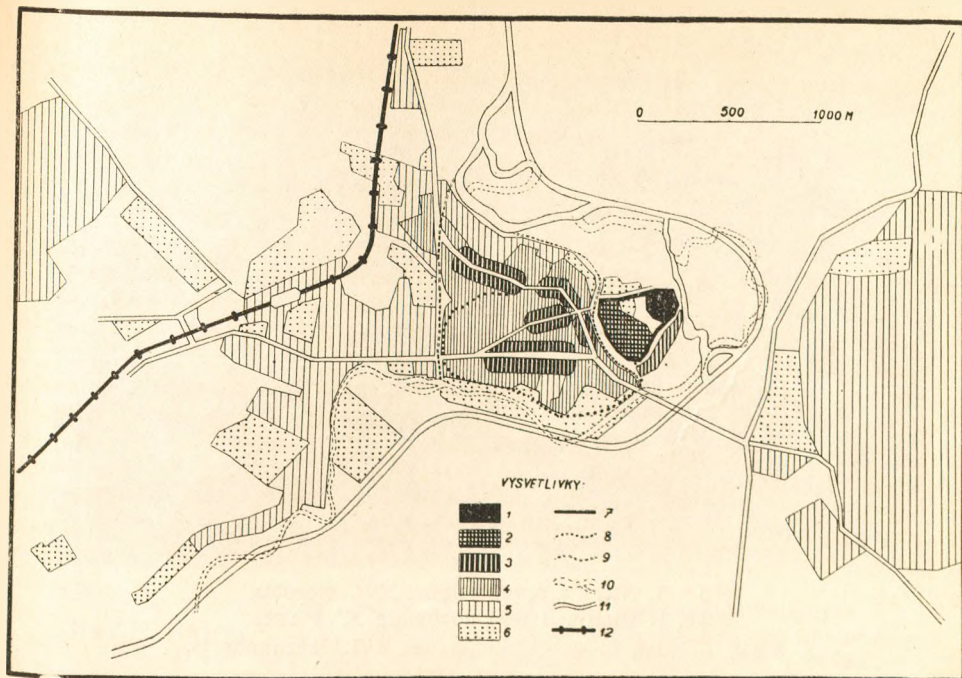
Pre stále hroziace nebezpečenstvo vojen bol ešte v období pred tureckým vpádom dobudovaný obranný systém Nitry. Kým Horné mesto bolo opevnené už v starších dobách, pravdepodobne po tatárskom vpáde r. 1241, Dolné mesto bolo opevnené až v dobe tureckého nebezpečenstva.

Horné mesto bolo opevnené trojitými hradbami. Prvé hradby sa tiahli na miestach dnešných hradieb, druhý obranný pás, pravdepodobne vybudovaný v XIV. alebo XV. storočí, viedol po Seminárskej ulici približne na mieste bývalej tlačiarne L. Tyršela, tretí pás sa tiahol na obvode Horného mesta na mieste terajšej budovy KNV a kláštora františkánov. Druhý a tretí obranný pás dnes nejestvujú. Hradby v dnešnej podobe pochádzajú z čias biskupa Pálffyho z r. 1670.

Na obrazoch z druhej polovice XVI. storočia a zo XVII. storočia vidieť i opevnenie Dolného mesta. Podľa rytiny v diele *Civitates orbis terrarum* od Braun a Hoogenbergha z r. 1618 opevnenie Dolného mesta pozostávalo z palisád a priekopy. Palisády sa tiahli na okraji dnešnej Dolnotabánskej a Hornotabánskej ulice, po Palánku, na ulici Červenej armády, potom prešli cez Nitričku k hradbám Horného mesta. Na opačnej strane sledovali tok rieky Nitry až k splynutiu s hradnými opevneniami. Palisády boli prerušené dvoma vstupnými bránami, z ktorých jedna bola na Stalinovej ulici, približne na mieste, kde je reštaurácia „Nitran“ (býv. Králik), a druhá na začiatku Párovskej ulice. Za palisádami na vonkajšej strane bola umelá vodná priekopa, a to na miestach, kadiaľ dnes prebieha ulica Národného povstania a Štúrova ulica.

Za tureckej invázie Dolné mesto pozostávalo zo Stalinovej ulice (vtedy Dlhej), zo Sládkovičovej ulice (vtedy Rybárskej, neskôr Rivej; bývali v nej rybári, čo by nasvedčovalo i z polohy v blízkosti rieky Nitry), ďalej zo Svätováclavskej ulice (vtedy Mostnej), z ulice maršala Malinovského (vtedy sv. Jakuba), z ulice sv. Michala, ktorú tvorili dnešná ulica Rooseveltova (býv. Farská) a Jesenského ulica až po križovatku ulice Červenej armády (vtedy Ďurčianskej), a z ulice generála Svobodu (vtedy Kapitulskej). Ďalej z ulice sv. Ondreja, zahrnujúcej časť ulice Piaristickej od kláštora piaristov a Wurumovu ulicu, ktorá vznikla začiatkom XVI. storočia v súvislosti so zánikom kostola sv. Michala a kláštora františkánov, potom z terajšieho Leninovho námestia a spomínaných už predmestských ulíc, ktoré nesúviseli s Dolným mestom. Tvrdenie tureckého cestovateľa Elebi Čevliu, že Horné mesto malo v tom čase 600 domov krytých šindľom a Dolné mesto 3000 domov, je púhou fantáziou. My vieme, že r. 1663 opanovali Nitru Turci a pri jej znovudobíjaní bolo mesto spálené a takmer všetky domy zrúcané. Neblahé následky, ustavičné nebezpečenstvo a vysoké dane z domov spôsobili, že sa veľa obyvateľov začalo sťahovať na blízky Zobor.

V XVIII. storočí sa Nitra renovovala. Na vnútornej strane palisád vznikli ulice Dolnotabánska a Hornotabánska (meno dostali od „tabán“, čo v tureckom jazyku značí podhorie, pretože spomenuté ulice sa nachádzajú za vrškom, ktorý bol neskoršie pred stavbou kláštora piaristov a budovy gymnázia značne skopaný a zrovnaný). Roku 1798 vznikla ulica Národného povstania (vtedy ulica U tureckej brány), ktorá spojila Párovce s Dolným mestom. Táto ulica bola nazvaná po „tureckej bráne“, vystavanej Turkami za ich okupácie pri dnešnom hostinci a reštaurácii „Nitran“, ktorú potom Nitrančania r. 1858 zrúcali. Podobne v obvode ulice Červenej armády (býv. Ďurčianskej), ktorá r. 1769 mala 19 domov, vznikli nové ulice, a to r. 1791 (keď kapitula prepustila svoju záhradu na stavebné pozemky) Nová ulica s 19 domami, Vikárska ulica a Priehradná ulica. Za ohradou kláštora piaristov, počnúc od Mariánskej ulice, bola vybudovaná ulica Dolný

Mapka 2. Vývin pôdorysu Nitry.

1. hrad, 2. Horné mesto — podhradie, 3. predmestia, vzniknuté do konca XIII. storočia, 4. osídlenie do konca XVIII. storočia, 5. osídlenie do r. 1918, 6. osídlenie po r. 1918, 7. hradby, 8. palisády, 9. vodná priekopa, 10. staré koryto rieky Nitry, 11. nové koryto rieky Nitry, 12. železnica.

Карта 2. Процесс развития плана города Нитра.

1. Крепость, 2. Верхний город — часть под крепостью, 3. предместья, возникшие до конца XIII в., 4. заселение до конца XVIII в., 5. заселение до 1918 года, 6. заселение после 1918 года, 7. шанцы, 8. палисады, 9. канава с водой, 10. старое русло реки Нитра, 11. новое русло реки Нитра, 12. железная дорога.

Karte 2. Die Entwicklung des Grundrisses der Stadt Nitra.

1. die Burg, 2. die obere Stadt — das Suburbium, 3. Vorstädte, entstanden bis zum Ende des XIII. Jhdts., 4. Besiedlung bis zum Ende des XVIII. Jhdts., 5. Besiedlung bis zum Jahre 1918, 6. Besiedlung nach dem Jahre 1918, 7. Wälle, 8. Palissaden, 9. Wassergraben, 10. Altes Flussbett des Flusses Nitra, 11. neues Flussbett des Flusses Nitra, 12. Eisenbahn.

Palánok (palánok znamená v turečtine obranný val s drevenými kôlmi), príchodom piaristov Piaristická ulica ústiaca do ulice Národného povstania (vtedy ulice U tureckej brány) a Školská ulica.

c) Vývin pôdorysu Nitry v období kapitalizmu do r. 1945

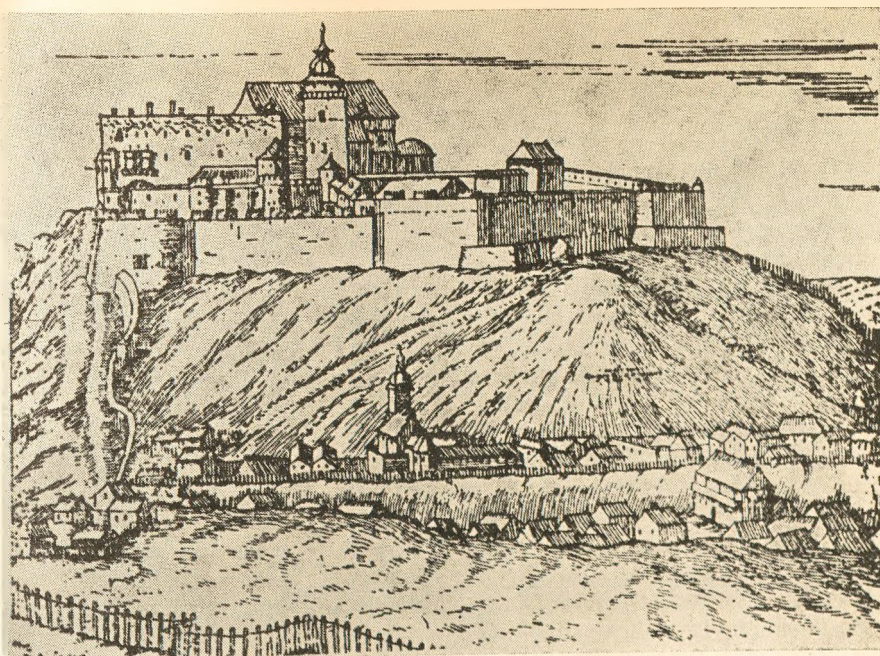
Vývin osídlenia Nitry v období kapitalizmu, t. j. od polovice XIX. storočia do r. 1948 môžeme rozdeliť na dva menšie dobové úseky, do prevratu r. 1918 a od prevratu 1918 do r. 1948. Pre dobový úsek do r. 1918 je charakteristické jednak

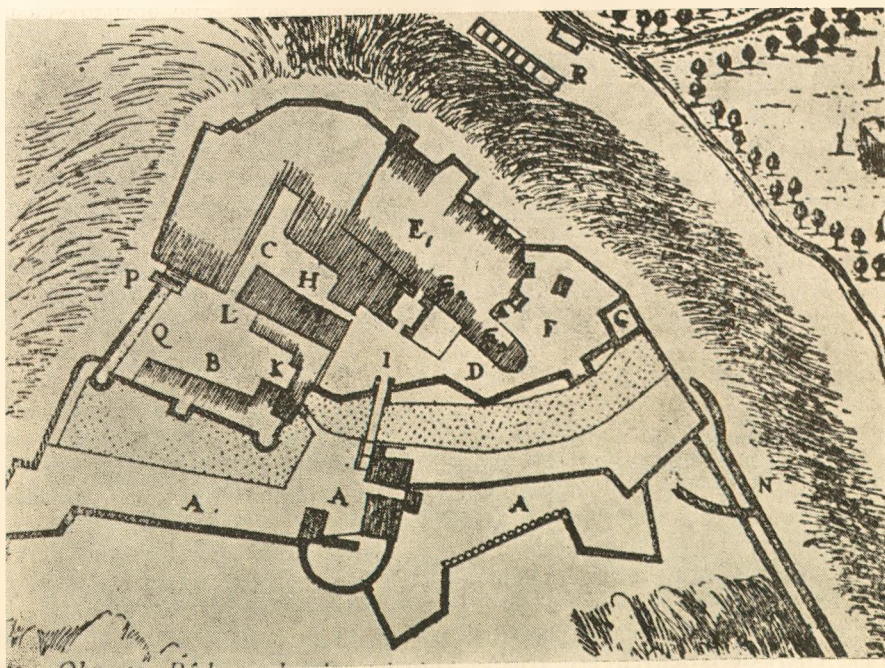
Обр. 1. Нитра в првеј половци XVI. стогаи.
 Рис. 1. Нитра в I-ой половине XVI века.
 Abb. 1. Nitra in der 1. Hälfte des XVI. Jahrhunderts.

Обр. 2. Нитра з г. 1560—1570.
 Рис. 2. Нитра в 1560—1570 гг.
 Abb. 2. Nitra in dem Jahren 1560—1570.

Обр. 3. Nitriansky hrad v XVII. storočí po prestavbách Telegdyho.
 Рис. 3. Нитрянская крепость в XVII веке после перестроек Тельгедым.
 Abb. 3. Die Burg Nitra im XVII. Jahrhundert nach Telegdy's Umbau.

Обр. 4. Pôdorys Nitrianskeho hradu po prestavbách Telegdyho.
 Рис. 4. План нитрянской крепости после перестроек Тельгедым.
 Abb. 4. Der Grundriss der Nitraer Burg nach Telegdy's Umbau.

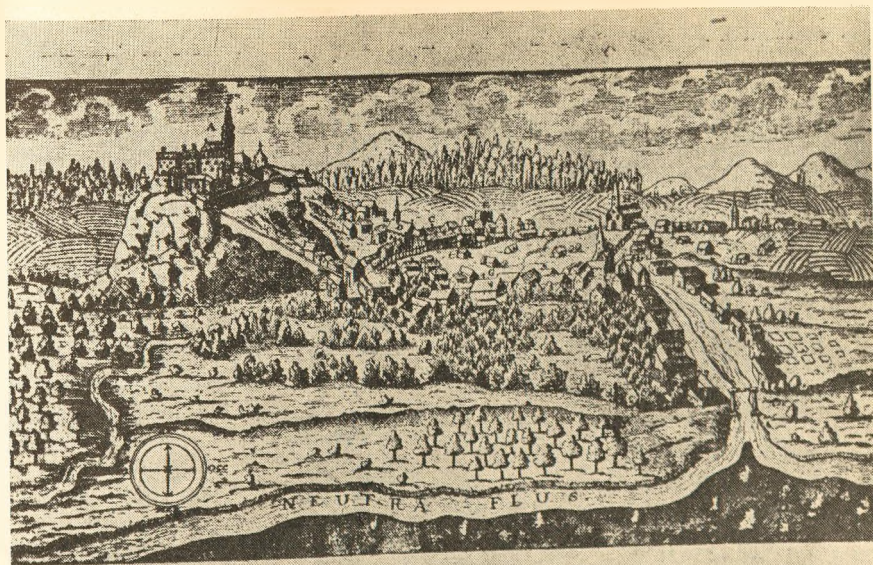
zaplnenie a scelenie Dolného mesta, ktoré predtým tvorilo niekoľko samostatných obcí, jednak rozšírenie za bývalé palisády a priekopu, a to najmä v druhej polovici XIX. a na začiatku XX. storočia. Je to odraz nastupujúceho kapitalizmu, ktorý mal za následok budovanie priemyslu, výstavbu železničnej siete a zosilnenie obchodu. Dôležitým momentom bolo aj to, že Nitra sa stala významným administratívnym centrom.

Kým koncom XVIII. a začiatkom XIX. storočia od ulice Červenej armády (predtým Ďurčianskej) a od Párovskej ulice vybiehajúce uličky vznikli ešte vo vnútornom meste, ulice vzniknuté od prvej polovice XIX. storočia, ako Kollárova, Továrenská, Svetlá a Drozdia, prekročili bývalú obrannú líniu a sú prvým signálom nového plošného vzrastu mesta.

Postupné zhusťovanie stavieb a zaplňovanie ešte voľného priestoru v Dolnom meste viedlo r. 1873 k administratívne splynutiu starých jadier. K nim r. 1866 ako posledné pristúpili Párovce, čím sa uskutočnilo scelenie celej Nitry. Po zriadení železnice r. 1876 a po výstavbe priemyselných podnikov v jej blízkosti (parný mlyn r. 1869, sladovňa r. 1894, plynáreň r. 1891, pivovar r. 1896) zastaval sa postupne priestor medzi ulicou Národného povstania a železnicou, vznikli ulice Hviezdoslavova, Damborského a Dukelská. Posledná jestvuje od r. 1907 po postavení budovy krajského súdu a väznice. Výstavba štátnej nemocnice (dnes Krajského ústavu národného zdravia) r. 1892 na poľnej ceste vedúcej ku Kalvárii podnietila vzrast celej štvrte v oblasti ulice 29. augusta. Koncom minulého storočia vznikla i Krížna ulica, spájajúca Leninovo námestie s ulicou generála Svobodu. Roku 1904 bola otvorená ulica Radlinského, smerujúca od Stalinovej ulice k rieke. Najviac však zintenzívnelo osídľovanie obvodových ulíc. Ulica Podzámska, ktorá r. 1890 mala 46 domov, r. 1912 ich mala už 67. V tom istom časovom odstupe sa zvýšil aj počet domov na Novej ulici z 11 na 18, Remennej z 8 na 15, Štrkovej z 1 na 9, Domkárskej (Želiarskej) z 5 na 13, Kúpeľnej z 2 na 8 a Kotolnej z 11 na 21. Stále viac a viac boli osídlené aj predmestia Čermáň a Zobor. Na poslednom okrem početných vil boli už koncom minulého storočia postavené vojenské kasárne a vojenská nemocnica.

Dobový úsek po r. 1918 znamená epochu najväčšieho teritoriálneho rozšírenia Nitry. Prevratom r. 1918 sa otvorili Nitre nové možnosti a osídľovanie, ktoré predovšetkým zintenzívnelo, uberalo sa jednak smerom predprevratového vývinu mesta, jednak zaplňovalo celkom nové priestory. Po prevrate sa Nitra stala strediskom nového župného útvaru, zaberajúceho Strednú a Hornú Nitru a značný diel Podunajskej nížiny od Komárna na sever, ďalej zintenzívnel už predtým dosť značne vyvinutý obchod a priemysel, s čím súviselo ustavičné pribúdanie pracovných síl z vidieka. Nitra sa stala dôležitým urbanizačným strediskom, čo vyvolalo intenzívny stavebný ruch. Povojnové obdobie po r. 1918 udáva nový tón tvárnosti mesta, a to jeho vertikálnej, ako aj horizontálnej zložke. Prejavuje sa to zhusťovaním sídelných jednotiek vo fyziognomickom meste, zakladaním nových ulíc, ba celých štvrtí s pravidelným, vopred vyplánovaným pôdorysom. Menia sa a mestský charakter nadobúdajú aj osady v bezprostrednej blízkosti mesta, zakladajú sa nové predmestia a tak postupne vzniká aglomerácia Nitry — Veľká Nitra.

Obdobie kapitalizmu obohatilo Nitru predovšetkým o tri druhy sídelných jednotiek, charakteristických pre triedne zloženie kapitalistickej spoločnosti a pre kapitalistickú výstavbu miest: 1. veľké nájomné domy, činžiaky, 2. záhradné rodinné domy a vily, 3. robotnicke a núdzové domy.

Pohľad na Nitru roku 1664.

Обр. 5. Pohľad na Nitru r. 1664.

Рис. 5. Вид Нитры в 1664 г.

Abb. 5. Nitraer Panorama aus dem Jahre 1664.

Обр. 6. Pohľad na Nitru začiatkom XIX. storočia.

Рис. 6. Вид Нитры в начале XIX в.

Abb. 6. Nitra zu Beginn des XIX. Jahrhunderts.

Veľké nájomné domy, činžiaky, ktoré patria do vlastníctva mesta alebo štátu, nachádzajú sa na obvode bývalých palisád na mieste starého trhoviska. V rokoch 1922, 1924 a 1931 boli postupne vystavané tri mestské obytné činžiaky, r. 1932 Štátny obytný dom vojenských gážistov, v r. 1926—1929 štátne obytné domy na Kalvárii na Misionárskej ulici a r. 1942 obytný dom na konci Maitnerovej ulice a ulice Národného povstania.

Po r. 1918 vznikli takmer všetky vilové štvrte na obvode mesta. Roku 1926 bol vystavaný chudobinec na Kalvárskej ceste a od toho roku sa datuje výstavba vilovej štvrte na Kalvárii. Zregulovaním rieky Nitry a premiestením jej koryta ďalej od obvodu mesta (s reguláciou rieky sa začalo etapovite r. 1928) sa získali rozsiahle, pre zastavanie vhodné pozemky, ktoré predtým každoročne zaplavovala rozvodnená rieka. Tak bolo umožnené vybudovať plánovite rozvrhnutú vilovú štvrť v oblasti Molotovovej ulice, ktorú zvýraznila moderná budova strednej školy postavená r. 1937, počnúc r. 1932 vilovú štvrť na starom letišti a počnúc rokom 1926 v oblasti ulice V. Širokého. Sídelný vývin Nitry sa však nezastavil na území získanom reguláciou rieky. Stavebný ruch zasiahol aj do častí ležiacich za železnicou. Po r. 1930 sa začalo s výstavbou vil a rodinných domkov na Slnčnej ulici, na Železničarskej ulici a pod Borinou a r. 1943 s výstavbou novej kolónie rodinných domkov na južnom svahu Šibeničníka. Ojedinelé, voľne rozhodené vily a rodinné domky vznikli v Ďurišovej ulici, ale aj v iných častiach mesta.

Nový stavebný ruch po r. 1918 sa neobmedzil len na obvod fyziogonického mesta. Vývoj pokračoval v osídľovaní niektorých plôch pri hlavných cestách ústiacich do mesta. Takto sa utvorili predmestia. Počnúc r. 1930 sa v dôsledku priemyselného ruchu vyvinula obytná kolónia pri cukrovare, ktorú zastupujú ulice Bulharská a Rybárska. Po r. 1932 vznikla núdzová kolónia pri ceste do Mučeníkov a po r. 1936 na ulici Karola Marxa. Na hradskej z Nitry do Levíc, v priestore medzi Zoborom a Starou Chrenovou vzniklo predmestie Nová Chrenová a konečne v nie malej miere pokročilo i osídľovanie v starších predmestiach, na Čermáni a na Zobore. Dialo sa to jednak zhusťovaním sídelných jednotiek v uliciach už existujúcich, jednak vybudovaním Poštárskej kolónie r. 1924, v blízkosti ktorej bola r. 1932 postavená budova hospodárskej školy a sušiareň na tabak, a r. 1932 výstavbou vilovej kolónie na Puškinovej ceste.

Aj obec Mlynárce, ležiaca v blízkosti Nitry, pociťovala silnú urbanizáciu. V tejto obci, premieňajúcej sa na predmestie Nitry, prirástla nová časť na strane bližšie k mestu, štruktúrou i zložením obyvateľstva odlišná od ostatnej obce. Kým od r. 1921—1930 počet domov v Nitre vzrástol o 33,1% a v celej nitrianskej aglomerácii spolu s Chrenovou a Mlynárkami o 39,7%, samy predmestia sa v tom istom období vyznačujú omnoho väčším vzrastom. Počet domov v Mlynárčiach vzrástol o 70% a v Chrenovej dokonca o 107,6%.

d) Obdobie výstavby socializmu po r. 1945

V poslednom vývinovom období Nitry po r. 1945 bol zastavený chaotický rast mesta, Nitra prešla do obdobia budovania socializmu. Roku 1949 sa Nitra stala krajským sídlom a tým po dávnejšie predchádzajúcom zrušení bývalých žúp znova významným administratívnym centrom. Priemysel Nitry sa rozšíril o nové podniky renovovaním pivovaru, zriadením továrne „Kovoslužba“ na výrobu lustrov, zriadením nového textilného podniku „Pleta“, ďalej „Stavebného kombinátu mesta Nitry“ a „Pozemných stavieb“, národného podniku. Plánované je tiež rozšíriť

Obr. 7. Pohľad na Horné mesto a časť Dolného mesta. V pozadí časť Zobora (podľa pohľadnice).

Рис. 7. Вид Верхнего города и часть Нижнего города, на заднем фоне часть горы Зобор (по художественной открытке).

Abb. 7. Bild der oberen Stadt und eines Teiles der unteren Stadt. Im Hintergrunde ein Teil des Zobors (nach einer Ansichtskarte).

Obr. 8. Súčasný pohľad na Nitru od Zobora (podľa pohľadnice).

Рис. 8. Современный вид Нитры (по художественной открытке).

Abb. 8. Das gegenwärtige Bild Nitras vom Zobor aus (nach einer Ansichtskarte).

potravinársky priemysel o nové podniky. Aj v kultúrnom ohľade Nitra získala. K doterajším školám I., II. a III. stupňa, akc aj k odborným školám pristúpila Vyššia sociálna a zdravotnícka škola, odbočka Vyššej pedagogickej školy a Vysoká škola pôdohospodárska. Všetky tieto okolnosti si vynútili ďalší vzrast obyvateľstva Nitry, rekonštrukciu vojnou zničených domov a nový stavebný ruch. Tak po r. 1948 bola postavená kolónia drevených obytných domov pod Borinou pre zamestnancov KNV, BIZ a Stavoprojektu, bola uskutočnená hromadná výstavba 14 dvojposchodových činžiakov, z ktorých každý má 12 bytových jednotiek, boli postavené tri dvojposchodové a trojposchodové obytné domy na ulici maršala Malinovského pre zamestnancov „Pozemných stavieb“ a dvojposchodový dom pre zamestnancov ČSAD. Ďalej bola zriadená obytná kolónia pre zamestnancov energetiky na ulici Envera Hodžu, vystavaný bol obytný dom Západoslovenských elektrární a obytný dom pre zamestnancov MNV na Stalingradskom námestí. Zvýšený počet žiactva si vyžiadal stavbu internátu štátneho učilišťa pracovných rezerv na konci ulice 29. augusta a vysokoškolského internátu. Okrem toho bola po r. 1948 postavená tlačiareň Pravdy na Molotovovej ulici, jednoposchodová budova PO na Dukelskej ulici, budova Západoslovenských elektrární a hotel Stalingrad na Stalinovej ulici, administratívna budova Dopravných závodov mesta Nitry na Oswaldovej ulici a administratívna budova Stavoprojektu na Piaristickej ulici.

Výstavba Nitry po r. 1945 vyplýva z potrieb súčasnej doby. Ďalšia výstavba mesta, jeho budúci plošný vzrast bude mať zákonitosť a systém a bude sa diať podľa nového územného plánu, ktorý Nitra v krátkej budúcnosti dostane.

*Katedra ekonomickej geografie Fakulty
geologicko-geografických vied Univerzity
Komenského v Bratislave*

LITERATÚRA

1. Bel M., *Compendium Hungariae geographicum*. Editio tertia auctior et correctior, Posonii et Cassoviae 1777.
2. Bel M., *Notitia Hungariae historico-geographica divisa in partes quattuor*, Viennae 1742.
3. Boháč J., *Dejiny staroslávnej Nitry*, Nitra 1921.
4. Bokes F., *Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po prítomnosť*. Slovenská vlastiveda IV, Bratislava 1946.
5. Bokes F., *Slovensko a jeho mestá vo vývine 150 rokov*. Slovenská liga XVIII, 1941.
6. Bokes F., *Stahovanie obyvateľstva do našich miest*. Slovenská liga XVIII, XIX, 1941.
7. Bokes F., *Vývin osídlenia Bratislavy*. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti XXXII—XXXIII, 1938—1939.
8. Böhm J., Mencl V., *Výzkum na hradě nitranském 1930—1931*. Zvláštni otisk z Památek archeologických XXXVII, Praha 1937.
9. Cibulka J., *Pribina a jeho kostol v Nitre*. Sborník Říša Velkomoravská, Praha 1935.
10. Czeizel G., *A szent-ferencrendiek Nyitrán*, Nyitra 1911.
11. Czeizel G., *Nyitra multja és a Nyitra megyei monografia*, Nyitra 1900.
12. *Ako sa dával turecký kňaz a spisovateľ Elebi Čevlia na Nitru 1663?* Slovensko X, č. 4, 1944.
13. Eisner J., *Pamiatky z doby Velkomoravskej na Slovensku*. Nitra, Dejiny a umenie nitrianskeho zámku, Trnava 1933.
14. Eisner J., *Slovensko v praveku*, Bratislava 1933.
15. Fényes E., *Magyarország geographiai szótára*, Pesten 1851.
16. Grič B., *Privinove oslavy a Nitra 833—1933*, Nitra 1933.
17. Hodál J., *Kostol kniežata Privinu v Nitre (830—1930)*, Nitra 1930.
18. Hodál J., *Kostol Pribinov v Nitre v pravom svetle*, Nitra 1933.
19. Hofman J., *Nitra od konca XVIII. veku do novej doby*. Nitra, Dejiny a umenie nitrianskeho zámku, Trnava 1933.
20. Houra F., *Nitra*, Nitra 1921.
21. Hromádka J., *Všeobecný zemepis Slovenska*, Bratislava 1943.
22. Hunfalvy J., *A magyar birodalom földrajza*, Budapest 1886.
23. Chaloupecký

V., *Staré Slovensko*. Spisy Filosofické fakulty university Komenského, Bratislava 1923. 24. Janšák Š., *Staré osídlenie Slovenska*. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti XXV, zoš. 1—2, 1931. 25. Janšák Š., *O zemepisnom rozdelení predhistorických osád na Slovensku*. Sborník II. sjazdu čs. geografov, Bratislava 1938. 26. Janšák Š., *Nitriansko v praehistórii*. Nitra. Dejiny a umenie nitrianskeho zámku, Trnava 1933. 27. Kompánek J., *Nitra. Nástin dejepisný, miestopisný a vzdelanostný*, Ružomberok 1895. 28. Korabinský J. M., *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Bratislava 1786. 29. Král J., *Zeměpis člověka*, Praha 1946. 30. Mencl V., *Postup chrámových stavieb na hrade v Nitre za stredoveku*. Sborník Riša Veľkomo-ravská, Praha 1935. 31. Mencl V., *Středověká města na Slovensku*. Práce Učené společnosti Šafaříkovy, Bratislava 1938. 32. Mencl V., *Stredoveká architektúra na nitrianskom hrade*. Nitra. Dejiny a umenie nitrianskeho zámku, Trnava 1933. 33. Mrva J., *Nitrianske ulice*. Nitrianska stráž, týždenník pre nitriansky kraj XV, č. 23, 15. jún 1941. 34. Nagy J. C., *Nyitra megye helyirása I. kötet*, Nyitra 1864. 35. Nagy L., *Notitia politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexorum*, Budae 1828. 36. *Nitra 1930*, Nitra 1931. 37. *Nyitравármegye. Magyarország vármegyei és városai*, Budapest 1898. 38. Šmilauer V., *Vodopis Starého Slovenska*. Práce Učené společnosti Šafaříkovy, Bratislava 1921. 39. Tagányi K., *Nyitra hajdan és most*. Nyitравármegyei Közlemények VII, č. 37, 1887. 40. Tagányi K., *Nyitra város 1664-ben*. Nyitramegyei Közlemények III, č. 1, 1883. 41. Wagner J., *Adatok a Nyitra-városi plebániák történetéhez*, Nyitra 1902. 42. Weinelt H., *Deutsche mittelalterliche Stadtanlagen in der Slowakei*, München 1942. 43. Windisch K G., *Geographie des Königreichs Ungarn*, Pressburg 1870. 44. Wurum J., *Episcopatus nitriensis eiusque presulum memoria*, Posonii 1835. 45. Zavorský V. A., *Slovenské kostoly románske*, Turčiansky Sv. Martin 1943.

Ян Верешик

ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ПЛАНА ГОРОДА НИТРА

Процесс развития плана города Нитра можем разделить на 4 этапа характеризующиеся выдающимися событиями в истории и хозяйственно-общественными организациями, которые здесь чередовались и которые имели наряду с географическими условиями величайшее влияние на заселение города и его развития. Этапы развития плана города Нитра следующие:

- а) Заселение Нитры до основания города в половине XIII века.
- б) Развитие плана Нитры от основания города до конца феодализма.
- в) Развитие плана Нитры во время капитализма до 1945 г.
- г) Период построения социализма после 1945 г.

а) Нитра и ее ближайшие окрестности уже в доисторическое время представляла очень заселенную территорию, несущую следы культур начиная с неолита до славянского времени. На территории теперешней Нитры были доисторические места поселения, именно укрепленное место на Зоборе и места поселения на верху при крепости и на вершине, где стоит здание бывшего монастыря пиаристов. Эти посёлки вместе представляли звенья горных укрепленных мест и низменных поселков, находящихся вдоль течения реки Нитра от деревни Дражовце в направлении на юг до города Нове Замки.

Самые древние исторические сведения касаются крепости, существование которой доказано уже в 30-тих годах IX столетия н. э., когда Нитра была центром княжества Прибины, в то же время здесь была построена и первая христианская церковка в Словакии. Возникновение крепости стоит в связи

с возникновением части города находящейся под замком, где поселились иностранные купцы, главным образом колонисты из Бавор, где уже в середине XIII столетия были торговли.

Первым предместьем города Нитра была деревня Паровце, где посадились свейские торговцы.

б) В 1248 г. Нитра получила от короля Бело IV. привилегии Столичного Белеграда и стала городом. Благоприятное влияние привилегий проявилось в образовании других посадов, именно Подзамской, Дюрчанской и Капитульской улиц. О быстром развитии города Нитра в конце XIII и в начале XIV столетий свидетельствует прибытие францисканцев. Плотность населения была довольно велика, свидетельствуют об этом папские списки с 1332—1337 гг., в которых упоминаются четыре прихода. В 30-ых годах XIV ст. уже существовала сегодняшняя улица Сталина; в древних списках находится также заметка о церкви святого Якова, которая стояла на нынешней площади Ленина. С половины XVI ст. после нашествия турок нет никаких заметок, из которых можно было бы реконструировать процесс развития плана города Нитра. Несомненно, что Нитра частыми войнами с турками неоднократно подвергалась разорению, и поэтому, еще до войны с турками была достроена оборонная система. Верхняя часть города была укреплена уже в древности троякими шанцами. Нижняя же часть города была укреплена только во время турецкой опасности палисадами и искусственной водной канавой, которая соединяла рукава меандра реки Нитра. Процесс строения Нижней части города в 1663—1664 гг. был приблизительно ограничен палисадами. В 1663 году турки покорили Нитру и при обратном нападении ее, город был сожжен и почти все дома разрушены. В XVIII в. Нитру возобновили и построили улицы тесно за палисадами.

в) Процесс развития заселения Нитры в период капитализма, т. е. с половины XIX века до 1945 г. можно разделить на два отрезка времени.

Период до 1918-го года, когда началось основывание промышленности и строение железной дороги, характеризуется выполнением и административным соединением Нижней части города, которое осуществилось в 1873 году (Нижняя часть города представляла собой несколько самостоятельных деревень) с одной стороны, распространение за бывшие палисады в направлении к железной дороге, с другой. Процесс постройки государственной больницы на дороге ведущей к крестовой горе (Кальвария), вызвал новый процесс строения вокруг нынешней Улицы 29-го августа. Также интенсивно идет процесс заселения окружающих улиц.

Период до 1918 года представляет эпоху наибольшего территориального расширения города Нитра. Нитра становилась центром нового района, интенсивно стали развиваться торговля и промышленность, вместе с тем повышалось число рабочих из деревень. Нитра становилась значительным городским центром, что вызвало интенсивное строительное движение. Это проявляется уплотнением единиц поселения в физиогномическом городе, основанием новых улиц и кварталов с правильным планом города (квартал вилл на Кальварии, на Старом аэродроме, в области улиц Молотова и Штефаника, область семейных домов на Старом рынке). Поселки вблизи города меняются и приобретают городской вид (напр. Млынарце), основываются предместья (жилая колония при сахарном заводе, на Голиановой и Марксовой улицах, Нова Хренова), интенсивно идет заселение Нитры в старших предместьях (Чермань, Зобор) и так постепенно происходит агломерация Нитры — Велка Нитра.

г) В последнем этапе развития Нитры после 1945 года хаотичное построение города было прекращено. Нитра перешла в эпоху строения социализма. В 1949 году Нитра стала центром нитрианской области, были построены новые фабрики и заводы, были открыты новые школы, в том числе вузы и многие другие культурные и санитарные институты. Все эти обстановки вызвали дальнейший рост числа жителей города Нитра, реконструкцию истребленных во время войны домов и новое строительное движение, проявляющееся в постройке новых правительственных зданий и в множестве больших наемных домов. Процесс строения новой, социалистической Нитры идет планомерно на основе нового плана города Нитра.

Перевод со словацкого Л. Микушка

Ján Verešík

DIE ENTWICKLUNG DES GRUNDRISSES DER STADT NITRA

Die Entwicklung des Grundrisses der Stadt Nitra können wir in vier Epochen einteilen, welche durch bedeutsame Ereignisse in der Geschichte der Stadt und durch wirtschaftlich-gesellschaftliche Verhältnisse charakterisiert sind, welche sich hier abwechselten und neben den geographischen Bedingungen den grössten Einfluss auf die Besiedlung der Stadt und auf ihre Entwicklung hatten. Die Entwicklungsphasen des Grundrisses der Stadt Nitra sind folgende:

a) Die Besiedlung Nitras bis zur Entstehung der Stadt in der Hälfte des XIII. Jahrhunderts.

b) Die Entwicklung des Grundrisses Nitras vom Beginn der Stadt bis zum Ende des Feudalismus.

c) Die Entwicklung des Grundrisses Nitras in der kapitalistischen Epoche bis zum Jahre 1945.

d) Die Epoche des sozialistischen Aufbaues vom Jahre 1945 an.

a) Nitra und seine nahe Umgebung waren schon in prae-historischen Zeiten ein dicht besiedeltes Gebiet der Slowakei und trägt Spuren von Kulturen vom Neolith an bis zum slawischen Zeitalter. Auf dem heutigen Gebiete Nitras befanden sich prae-historische Siedlungen und zwar die befestigte Siedlung auf dem Zobor und Siedlungen auf dem Berg der jetzigen Burg und auf dem Hügel, wo das Gebäude des ehemaligen Piaristenklosters steht. Diese Siedlungen waren Ringe in der zusammenhängenden Kette von Bergfestungen und Siedlungen in der Ebene längs des Flusses Nitra von Drážovce bis nach Nové Zámky.

Die ältesten historischen Nachrichten betreffen die Burg, deren Existenz schon seit den 30-iger Jahren des IX. Jahrhunderts unserer Zeitrechnung bewiesen ist, wo Nitra der Mittelpunkt des Fürstentums Pribinas war und wo die erste christliche Kirche der Slowakei erbaut wurde. Mit der Entstehung der Burg hängt die Entstehung des Suburbiums zusammen, in welcher sich fremde Händler hauptsächlich Kolonisten aus Bayern ansiedelten und wo schon in der Mitte des XIII. Jahrhunderts Handel getrieben wurde.

Als erste Vorstadt Nitras entstand Párovce, wo sich jüdische Kaufleute niederliessen.

b) Im Jahre 1248 erhielt Nitra von Béla IV. die Privilegien einer Komitatsstadt. Unter dem günstigen Einflusse dieser Vorrechte entstanden weitere Vorstädte und zwar die Podzámska, Ďurčianska und Kapitelgasse. Von der starken Entwicklung Nitras am Ende des XIII. und zu Beginn des XIV. Jahrhunderts zeugt die Ankunft der Franziskaner, auf eine bedeutende Bevölkerung können wir nach Aufzeichnungen der päpstlichen Zehntel aus den Jahren 1332 —1337 schliessen, wo in Nitra vier Pfarren aufgezählt werden. In den 30-iger Jahren des XIV. Jahrhunderts bestand schon die heutige Stalin-

gasse, weil schon in den Zehnteln die Kirche des heiligen Jakobs erwähnt wurde, welche auf dem heutigen Leninplatz stand. Von der Hälfte des XIV. Jahrhunderts an bis zum Einbruch der Türken sind keine Aufzeichnungen bekannt, nach welchen man die Entwicklung des Grundrisses Nitras rekonstruieren könnte. Es ist sicher, dass Nitra durch viele Kriege vernichtet wurde und noch vor dem türkischen Einfall das Verteidigungssystem ausgebaut wurde. Die obere Stadt war schon früher durch einen dreifachen Wall befestigt. Die untere Stadt wurde erst in Zeiten der türkischen Gefahr befestigt durch Palissaden und einen künstlichen Wassergraben, welcher den Meander des Flusses Nitra verband. Der Aufbau der unteren Stadt erreichte 1663—1664 beiläufig die Grenzen der Palissaden. Im Jahre 1663 beherrschten die Türken Nitra und bei ihrer Zurrückeroberung wurde die Stadt verbrannt und fast alle Häuser zerstört. Im XVIII. Jahrhundert wurde Nitra renoviert und weitere Gassen entstanden eng hinter den Palissaden.

c) Die Entwicklung der Besiedlung Nitras im kapitalistischen Zeitalter, das bedeutet von der Hälfte des XIX. Jahrhunderts an bis zum Jahre 1945 können wir in zwei kleinere Zeitabschnitte unterteilen.

Der erste Zeitabschnitt bis 1918, in welchem der Beginn der Industrialisierung und der Eisenbahn fällt, ist charakterisiert durch dichtere Besiedlung sowie durch administrative Vereinheitlichung der unteren Stadt, letztere ereignete sich im Jahre 1873 (die untere Stadt bildeten bis dahin einige selbständige Gemeinden), ferner beobachtet man die Ausbreitung jenseits der ehemaligen Palissaden und des Wassergrabens in der Richtung zur Eisenbahnstrecke. Der Aufbau des staatlichen Spitals beim Feldwege, welcher zum Kalvarienberg führt, bedingte den Entstand eines ganzen Bezirkes im Gebiete der heutigen Strasse des 29. Augustes. Die Besiedlung der Peripherie wurde auch sehr intensiviert.

Der Zeitabschnitt nach dem Jahre 1918 bedeutet eine Epoche der grössten territorialen Ausbreitung Nitras. Nitra wurde der Mittelpunkt eines neuen Gaus, intensivierte den früher schon hoch entwickelten Handel und Gewerbe sehr, womit der ständige Zufluss von Arbeitskräften aus der Umgebung zusammenhängt. Nitra wurde ein bedeutendes Zentrum, wodurch ein intensiver Aufbau bedingt wurde. Dieser ist ersichtlich durch dichtere Besiedlung in der physiognomischen Stadt, durch Errichtung neuer Gassen und Viertel mit regelmässigem Grundrisse (das Villenviertel auf dem Kalvarienberge, auf dem alten Flugplatze im Gebiete der Molotov und Štefánikgasse, die Familienhäuser auf dem Galgenhügel, die Miethäuser auf dem Platze des alten Marktes). Die Siedlungen in unmittelbarer Nähe der Stadt ändern sich und nehmen städtischen Charakter an (Mlynárce), es werden neue Vorstädte angelegt (die Wohnkolonie bei der Zuckerfabrik, auf der Marxgasse, Nová Chrenová), die Besiedlung der alten Vorstädte wird intensiver (Čermáň, Zobor) und so entsteht von Schritt zu Schritt die Agglomeration Nitras-Gross-Nitra.

d) Im letzten Entwicklungsstadium Nitras nach 1945 wurde der chaotischen Entwicklung der Stadt Einhalt geboten. Nitra ging in das Stadium des sozialistischen Aufbaues über. Im Jahre 1949 wurde Nitra Kreisstadt, die Industrie wurde durch neue Betriebe erweitert, der Verkehr äusserst intensiviert, neue Schulen wurden eröffnet, auch eine Hochschule, sowie auch andere kulturelle Institutionen und Institutionen des Gesundheitswesens. Alle diese Ereignisse erforderten eine weitere Vergrösserung der Einwohnerschaft Nitras, die Rekonstruktion der durch Krieg vernichteten Häuser und ein neues Bauwesen, welches sich durch den Aufbau vieler neuer Gemeindehäuser und grosser Mietshäuser bemerkbar machte. Der Aufbau der sozialistischen Stadt Nitra entwickelt sich planmässig, auf Grund eines neuen territorialen Planes der Stadt.

Aus dem slowakischen J. Mayer